

AZERBAIJAN SAFEVÎ DEVLETİNİN ASKERÎ TEŞKİLÂTI

Zabil BAYRAMLI*

Özet

Daimi ordunun bölümleri “korçu”, “gulam”, “tüfekçi”, “topçu” bölümlerinden oluşur. Bu bölümlerin lideri “korçubaşı”dır, ikinci sırada “gulamağası”, üçüncü sırada “tüfekçibaşı” ve son olarak “topçubaşı” yer alır. Devlet kademesinde üye olarak “korçubaşı” aynı zamanda ordudan sorumlu bakandır. Korçu adı verilen kişiler hassa askerleridir. I. Şah İsmail tarafından Chagataev ordu sistemi örnek alınarak kurulmuştur. Yazılı kaynaklara göre o dönemde oluşturulan bu ordu yerel insanlardan oluşuyordu.

Şah Abbas iktidara gelir gelmez askeri reform çalışmalarını hızlandırdı ve gulam, tüfekçi ve topçu sınıfından oluşan yeni bir ordu kurdu ve Şah’ın ordusunu güçlendirdi. Yeni oluşan bu ordunun toplam sayısı 44 bin kişiyi buldu.

Korçular askeri politikalarda geniş bir etkiye sahiptiler ve Şah İsmail bunların yetkilerini kısıtlamak istedi fakat ordudaki önemlerini düşünerek planını erteledi. 16.yüzyılda bile Korçular devleti desteklemeye devam ettiler.

Anahtar Kelimeler

Safevi Devleti, Azerbaycan, Askeri Teşkilat

MILITARY ORGANISATION OF THE AZERBAIJAN SAFEVY STATE

Summary

The permanent army consisted of the divisions of “qurchu”, “qulam”, “tuphenkchi” (riffler) and topchu (cannoner). Among the staff of these army “qurchubashi” was the head, “qullazaghasi” the second, “tuphengchi aghasi” the third, and “topchubashi” the last. Being the member of the state council, “qurchubashi” was the Military Minister as well.

Gorshus were hassa soldiers. Created by Shah Ismail I on the sample of Chagataev military system. According to the written sources of that period this army consisted of only indigenous people.

Almost at once came to the power Shah Abbas I carried out military reform and have created new combat army consist of gulam, tuphenchy and topchy improved and strengthened Shah army. The aggregate number of new combat arms were 44 thousand persons.

As the Gorchuss military political influence was wide, Shah Abbas I decided to restrict their rights, but considering their importance sustained his plan.

* Yrd. Doç. Dr., Azerbaycan Bakü Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi Öğretim Üyesi. Travmatoloq-ort@mail.ru

Even in XVII century the Gorchus were still the support of state.

Key Words

Azerbaijan, Safevi State, Military Organization

GİRİŞ

Safevî Devletinin askerî teşkilâtıyla ilgili olarak XVI.-XVII. yüzyılların Avrupa literatüründe ve yerli kaynaklarda ayrıntılı ve bilimsel önem taşıyan bilgiler bulunmasına rağmen sovyet tarih biliminde bu sorun her yönden ve bilimsel olarak bir çözüme bağlanmamıştır. Çünkü bu devirde ilk kaynaklar bazen ayrıntılı olarak ele alınmamış, tarihsel gerçekleri yansıtan olgular açığa çıkarılmamış ve karşılaştırmalı bilimsel-eleştirel incelemeler yapılmamıştır. Bu yüzden Azerbaycan Safevî devletinin askerî teşkilâtının kaynaklar esaslı üzerinde araştırılmasına, öğrenilmesine ve sorunla ilgili tarihsel gerçeklerin açığa çıkarılmasına büyük gereksinim duyulmaktadır.

Safevî ordusu devlet ve Şah ordusundan müteşekkil olmak üzere iki bölüme ayrılıyordu. Birincisi (devlet) yöneticilerinin (hakimlerinin)* Alaylar'ından, Gorçular'dan (Korçular'dan), ikinci bölüm ise Kullar (Gulamlar), Tüfekçiler ve Topçular'dan meydana gelirdi.¹

Eyalet hakimlerinin emrinde olan Türk-Kızılbaş ordusu hakkında "Tezkiret el-mülük"ta bulunan bilgileri V.Minorski araştırarak sözü geden ordu mevcudunun toplam sayısının 58.289 kişiden, İ.P.Petruşevski ise 59.496 kişiden oluştuğunu belirtmiştir.² 1617-1624 yıllarında Kızılbaş memleketinde oturan Pyetro della Valle'ye göre Kızılbaş askerlerinin sayısı 70.000 olmuş, bunlardan 50.000 kişi ise askerî hizmette bulduklarından dolayı devletten maaş alıyordu. 20.000 kişi ise ticaret ve tarım işleriyle uğraştıklarından devletten maaş almıyordu.³ Seyyaha göre Kızılbaşlar 32 kabileden oluşmuş, her kabiledeki nüfus sayısı 10.000-12.000 kişiye ulaşır ve bir kaç kabile nüfusu ise 500 kişiden fazla değildi.⁴ Pyetro'nun kişisel gözlemlerine göre Türk Kızılbaşların on altı ili sol kol, diğer on altı ili ise sağ kol ili adını almaktaydı. Savaşta, seferde, divanhane'de on altı il şah'ın sağında, on altı il ise solunda bulunurdu.⁵ Pyetro ifade ediyor ki, her Kızılbaş serbest olup istediği zaman maaşını almaktan kendi isteği üzerine vazgeçebilir, yahut hizmet yerini değiştirebilir. Ama savaş sırasında başkana, yani maaş verene kayıtsız şartsız tabi olmalı ve askerî disiplini, kuralları yerine getirmeliydiler. Her bir asker'in yıllık maaşı 5 tûmenden az değildi, bu ise iyi bir at satın almak ve bir yıl geçim sağlamak için yeterince idi. Ordu komuta kadrolarının ve memurların mali durumu daha iyiydi; onlar hizmet derecesine göre maaş alırlardı. Orduda öyle ünlü kişiler vardı ki, onların yıllık maaşı 300-400 tûmene ulaşırdı. Bu ünlü kişiler savaş sıra-

* Safevî devlet teşkilâtında eyaletler genellikle valilerce yönetilen hudut eyaletleri ve Beylerbeylerce yönetilen eyaletler olmak üzere ayrılırdı. Beylerbeylerin yönettiği eyaletler sayıca çok idi; Şah I. Tahmasp devrinde Beylerbeylerce yönetilen 50 eyalet bulunmaktaydı. Valiler ve Beylerbeyler eyaletleri "han", yahut "sultan" payesiyle yönetirlerdi.

¹ Şarden, Sefemame-ye Şarden, Tercome-ye Eğbal Yeğmai, C.3, Tehran, h. 1374, s. 1191.

² Sazmane edera-ye hükümete Sefevi ya Teliğate Minorski ber Tezkiret el-mülük, Tercome-ye Mesud Pecebniya, Tehran, h. 1368, s. 54; Petruşevskiy İ.P. Oçerki po istorii feodalnih otnoşeniy v Azerbaydjane i Armenii v XVI. Naçale XIX. vv. Leningrad, 1949, s. 144.

³ Pyetro della Valle, Sefemame-ye Pyetro della Valle, Tercome-ye ez metn-e esli-ye İtalyayi doktor Şuaeddin Şefa, Tehran, h. 1348, s. 348.

⁴ Pyetro della Valle, age., s. 349.

⁵ Aynı eser, s. 347.

sında askeri hizmet için imkanları uyarınca 50-100 savaşı vermeliydiler. Ama askerî deftere yalnız kendi isimleri kaydolduğundan emirleri altında bulunanların maaşlarını alırlardı.⁶

Devlet ordusunun diğer nev'i Kızılbaş kabile süvarilerinden oluşan ve **Korçu** denilen müntazam muhafız birlikleri idi. Pyetro della Valle'ye göre **Korçu** terimi Türkçedeki **korumak** sözünden meydana gelerek **koruyan, gözleyen, kaygı gösteren** anlamına gelmektedir. Korçular Kızılbaş olarak, değil hanın, yahut sultan'ın, doğrudan doğruya şah'ın buyruğu altında bulunurlardı.⁷

Faruk Sumer yazıyor ki, Safevi hassa askeri olan korçular I. Şah İsmail tarafından Çağatay askerî teşkilâtı esasında kurulmuştur.⁸ Ne var ki, Korçu askerî teşkilâtı Azerbaycan'da XV. yüzyılda da mevcut idi. Ülke sınırlarının korunması ve şahın muhafazası ile başka bir devlet muhafız birliği olan Korçular görevlendirilmişti.⁹ Kaynaklarda Korçuların eyâletlerde serbest yaşayışı ve harp esnasında reislerinin yönetimi altında birleştikleri hakkında bilgilere rastlanmaktadır.¹⁰ Tavernye belirtir ki, Korçular eskiden beri soylu nesillerden çıkmışlar ve atılganlıkta hep ün yapmışlar. Bu kişiler Türkmanlar gibi çadırlarda oturuyor, evlâtlarını genç yaşlardayken şaha hizmet için gönderir ve burada şahperest olarak yetişinceye kadar eğitim görürler.¹¹ Ama Tavernye Korçular'ın soyu, kökeni ve yaşayışı üzerine verdiği bilgilerde hata yapmıştır. Çünkü, Azerbaycan Türk nüfusunun XVI.-XVII. yüzyıllarda büyük şehirleri, köyleri vardı ve ahalinin geniş kitlesi zanaat, ticaret ve tarım işleriyle, bir kısmı ise yaylak-kışlak hayvancılığıyla uğraşıyordu. Türkmanların ise sözü geçen devirde Azerbaycan'daki Türk illerinden biri olduğu su götürmez bir gerçektir. XVI.-XVII. yüzyılların tarih yazarlarının belirttiği gibi, onlar Ustaclu, Türkman, Rumlu, Avşar, Kaçar, Bayat, Varsak¹² ve diğer Türk boylarından seferber edilmiş ayrı bir muntazam ordu nevi idi; onun kadrosunda qayri-milletlerden askerin bulunduğu hakkında devrin hiç bir kaynağında bilgilere rastlanmaz. Nitekim Şarden kendi gözlemlerine dayanarak belirtir: "Korçular birkaç defa darbe yemelerine rağmen bugün muntazam ordunun en kudretli, heybetli askerî kıtasıdır. Onlar Türkmen, Tatar soyundan gelirler...kendi köylerinde oturuyor, başka aşiret ve kabileyeye karışmamışlar".¹³ Alman seyyahı Engelbert Kempfer de belirtir ki, cesaretleriyle ün kazanmış bulunan, boylu boslu Korçular Türk soyundan geliyorlar.¹⁴ Safevî devletinin yönetiminde güç ve söz sahibi olan

⁶ Aynı eser, s. 349-353-354.

⁷ Aynı eser, s. 351.

⁸ Faruk Sumer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara, 1977, s. 20.

⁹ Sefername-ye Sanson, Tercome-ye Taği Tefezzüli, Tehran, h. 1346, s. 46.

¹⁰ Adam Oleariy, Podrobnoye opisaniye puteşestviya Golştinskovo posolstva v Moskovskiyu i Persiyu v 1633, 1636 u 1639 godax, Perevod s nemetskovo yazıka: P. Barsova, Moskva, 1870, s. 889.

¹¹ Jan Batist Tavernye, Sefername-ye Tavernye, Tercomo-ye Ebuturab Nuri, İsfahan, h. 1336, s. 581.

¹² İsgender Bey Türkman Münşi Tarih-i alem ara-yi Abbasi, C. I, Tehran, h. 1350, s. 43; Hesen bey Rumlu, Ehsen et-tevarih, Be sey-o teshih Ç.N. Seddon Tehran, h. 1342, s. 259.

¹³ Şarden, age., c.3, s. 1191.

¹⁴ Engelbert Kempfer, Der derbare şahenşaha İran, Tercome-ye Keykavus Cahandari, Tehran, h. 1350, s. 87.

korçuların kökeni hakkında Engelbert Kempferin değerli bilgisi Şarden'in yukarıda kaydolunan fikrini doğrulamaktadır.

Tavernye'nin günlüğünde ise Korçuların mensup olduğu Türk illerinin yaşam tarzına ilişkin kimi yanlış fikirlere rağmen, sözü geçen illerin savaş yetenekleri, I. Şah Abbas devrinde onlara karşı tutum ve verilen güvence gerçeğe uygun biçimde anlatılmaktadır. O kaydediyor ki, hepsi süvarilerden oluşan korçulara cire ve yeteri kadar aylık ödenir. Kimi zaman korçuların içinden yetişmiş olan ve ülke yönetiminde yüksek mevki sahibi kişiler de bulunmaktaydı. Genellikle onlara "Kızılbaş" denilir. Diyorlar ki, padişahın 22 bin korçusu var, hepsi de cesaretli olan bu korçular savaşlarda hayret verici yıgıtlık gösterirler. I. Şah Abbas bu ordu kısmının kimi ayrıcalıklarını ortadan kaldırarak Gulamlara verdi. Fakat bu iş hemen durduruldu ve I. Şah Abbas amacını tümüyle ve vaktinde uygulayamadı. Korçuların serdarına (reisine) "Korçubaşı" denilmektedir ve korçular içinden yetiştirirdi. Şah, başka kabile mensubu olan bir kişiyi onlara "serdar" – reis atamazdı.¹⁵ Korçu alayında onlu sistem uygulanırdı. En ufak askerî birliği on asker oluştururdu. Bunu yüz ve bin kişiden oluşan birlikler izlerdi. Bu birliklerin başında bulunan komutanlara "onbaşı", "yüzbaşı" ve "binbaşı" denirdi. Yılda korçubaşı'ya 150 tümen, bimbaşı'ya 70 tümen, yüzbaşı'ya 30 tümen ve onbaşı'ya ise 10 tümen maaş bağlanmıştı. Atlı erlerin her birine yılda 10 tümen yahut 15 tümen verilirdi. Buna ek olarak, her üç yılda bir şahın da katıldığı geçit töreni yapılırken, yahut korçu ordusunun genel durumu teftiş edilirken onlara maaşın üçte bir kısmından fazla bahşiş verilirdi. Bu bahşiş her kişiye yetenek ve beceriğine göre verilmekteydi. Şah yüksek mevki sahibi olan birini öldürmek isterken bu işi korçulardan biri yerine getirirdi.¹⁶ Korçuların rütbe ve görevlerine göre Tavernye'nin iletmiş olduğu bilgiler XVII. yüzyılın 80'li yıllarında Engelbert Kempfer'in aynı konuyla ilgili verdiği bilgilere tamamıyla uymaktadır. Ama Engelbert Kempfer'in günlüğünde er korçunun maaşı 9 tümen kadar gösterilmiştir.¹⁷ Rafael dyu Mans hariç devrin diğer Avrupa yazarları korçubaşının yıllık aylığı hakkında aynı bilgileri vermekteler; bu ise onlardan birinin ötekinin eserinden faydalanmasıyla ilgilidir. Rafael dyu Mans'ın eserinde korçubaşının yıllık aylığı 1000-1500 tümen,¹⁸ "Tezkiret el-müluk"ta ise 1491 tümen 7200 dinar¹⁹ tutarında kaydedilmektedir. Sonuncu eser Azerbaycan Safevî devletinin mali sistemiyle ilgili ilk kaynak olduğundan burada korçubaşının yıllık maaşı üzerine bilgilerin kesinliği kuşku götürmez.

Alessandri'nin daha XVI. yüzyılın 70'li yıllarında belirttiğine göre şah beş bin kadar korçuya maaş bağlamıştı.²⁰ Onlar en sözü geçer, güveniler ve becerikli kişiler içinden seçilmiş şah korçuları olarak şahın kişisel muhafız kitasını oluşturuyor-

¹⁵ Jan Batist Tavernye, age., s. 592.

¹⁶ Aynı eser, s. 582.

¹⁷ Engelbert Kempfer, age., s. 92.

¹⁸ Sazmane edare-ye hükumete..., s.165.

¹⁹ Mirze Semai, Tezkiret el-müluk, Be kuşeşê döktr Seid Mehemed Debirsiyagi, Tehran, h. 1368, s. 53.

²⁰ Sefername-ye Venezian der Iran, Tercome-ye doktor Menuçöhr Emiri, Tehran, h. 1349, s. 448.

lardı. Korçuların yanısıra eyaletlerde 20-30 bin, belki de bundan fazla korçu mevcudundan sözedilmektedir. Pyetro della Valle korçuların sayısını 12.000 göstermiştir.²¹ E.Kempfer ise 10-12 bin savaşçıdan oluşan korçu birliğinden, korçuların mensup oldukları illerden, korçuların illerin korumasına dayanmaları ve yüksek rütbeli komutanların (subayların) buyruğu altında bulunmalarından söz ederek sahil bilgileri vermektedir.²² Bununla birlikte E.Kempfer'in korçuların miktarı hakkında bilgilerinde çelişki de söz konusudur. O, korçuların sayısının 10-12 binden fazla olmadığını kaydettikten sonra belirtir: "Bugün 15-20 binlik korçu eski zamanlarda aynı ad altında varlığını sürdürmüş askeri gücün yalnız bir kısmını teşkil eder".²³ Cemelli Kareri'nin günlüğünde ise Sultan Hüseyin (1694-1722) devrinin ilk yıllarında korçuların sayısının 22000 olduğu gösterilmiştir.²⁴ Ne var ki, Alessandri'nin belirttiği gibi merkezdeki korçuların mevcudu 4-5 bini aşkın olmazdı. Tavernye de kendi gözlemlerine dayanarak merkezdeki korçuların sayısını, aynı zamanda onlatdan oluşan askerî birliği hususi ordu nev'i olarak belirlemiştir. Tavernye'nin belirttiği üzere Şah, genellikle savaş ve barış zamanlarında 4000 süvariye maaş, erzak (yiyecek) veriyor, hayvanlarının yemini sağlıyordu. Söz konusu askeri birlik –korçu alayı belirli bir yerde savaşa hazır bulundurulan hassa ordusu idi. Alay mensubu her bir asker maaşını ne zaman ve nereden alacağını da biliyordu. Tavernye açıklamasını sürdürerek şöyle anlatıyor: Şimdi 25 yıldır ki, onlar hiç kimseye karşı savaşa girmemişler, yani Kandahar'ın fethinden sonra komşu devletlerle savaş çıkmamıştır. Bu süre içinde süvarilerden birçoğu ek masraflardan dolayı hayvanlarını satmışlar, yahut telef etmişlerdi. Onlar telef ettikleri atların derisinin damğalı kısmını saklarlar. Çünkü savaş ilan edildiğinde atları, yahut atların derisinin damğalı kısmını kontrol ederler. Derinin damğalı kısmı suya daldırılır ve böylelikle atın hastalanarak, veya yaşlanarak öldüğü, yahut kasıtlı olarak öldürüldüğü tespit edilir. Atını kasıtlı olarak öldüren süvari ağır cezâdan kurtulmak için hemen kendine bir at satın alır. Damğa (nişan) yalnız değil atlara, devlete ait kılıç, tüfek, ok, yay ve diğer silahlara, mamullere de vurulurdu. Damğa Şah'a özgü atların sol budunda bulunurdu. Askerî geçit töreninde ve askerlik eğitimi teftiş edilerken her bir askerin silahı ve atı onun nişanı üzerine kontrol edilirdi.²⁵

Kızılbaş kabile süvarilerinden oluşan korçuların kabilelere göre düzenlenerek askerî kıtalarda birleşmesi, bu birliklerin her birinin bir korçubaşının buyruğu altında bulunması hakkında kaynaklarda bilgiler az değildir. Söz gelimi, Ustacı korçubaşısı 1514 yılında Çaldıran meydan savaşında öldürülmüştür.²⁶ Hasan Bey Rumlu h. 941 (M.S. 1535) yılında Osmanlı ordusunun Azerbaycan'a ikinci seferin-

²¹ Şarden, age., c.3, s. 1191.

²² Engelbert Kempfer, age., s. 87.

²³ Aynı eser, s. 88.

²⁴ Cemelli Kareri, Sefername-yi Kareri, Tercome-ye doktor Abbas Nahçıvani ve Ebdüleli Kareng, Tebriz, h. 1348, s. 168.

²⁵ Jan Batist Tavernye, age., s. 574-575.

²⁶ İsgender Bey Türkman Munşi, age., c.1, s. 43.

de Türkman, Rumlu ve h. 959 (M.S. 1552), yılında ise İsmail Mirza'nın Erzurum'a yürüyüşünde Nahçıvan, h. 979 (M.S. 1572-1573) yılında Kızılbaş ordusu Gilan'a doğru hareketinde Ustacı, Karipli (Qeribli) korçularının ordunun bel kemiğini oluşturduğunu belirtir. Aynı zamanda, Şah F.Tahmasp'ın vefatı sırasında Rumlu, Avşar, Kaçar, Bayat, Varsak (Varsag) korçularının saray muhafız kıtasını oluşturduğunu kaydeder.²⁷ Şah Süleyman'ın eylül 1668 tarihli fermanında Şirvan bölgesinde Şahseven, Avşar (Efşar), Şamlı korçularının yerleştirildiği ve Derbend'in muhafazası ile Derbend korçularının görevli olduğu işaret edilmektedir.²⁸ Bu olgular Kızılbaş kabile korçularının yanısıra şehir nüfusundan da korçu birliklerinin oluşturulduğunu bildirmektedir. Kaynaklarda korçular vilâyetlerde yaşıyor denilirken gerçekte korçuların bir kısmının serhat vilâyetlerinde yerleştirilmesi ve bu vilâyetleri koruma ile onların görevlendirilmesi göz önünde bulundurulur. Sanson bunun üzerine daha sarıh bilgi vererek yazıyordu ki, ülke hudutlarının muhafazası ile korçubaşının emrinde bulunan ve korçu denilen askerî birlik görevlendirilmişti.²⁹

Tüfekçiler Şah'a mahsus ordu nev'i olarak vilayet bölgesi üzere seferber edilirdi ve yıl boyunca maaş aldıklarından dolayı gerektiği zaman derhal tahsis edilmiş askerî hizmet yerine gelirlerdi. Onlar önce piyade olarak hizmet yapır, her dörd yahut beş kişiye erzak ve mühimmat taşımak için birer katır yahut beygir verilirdi. Savaş sırasında ordunun hareket mesafesinin uzunluğu ve çevikliği göz önünde bulundurularak tüfekçilere birer at verilirdi. Yüz kişiden oluşan birlik reisine yüzbaşı, umum reise ise tüfekçibaşı denilirdi.³⁰ Tüfekçibaşı'nın yıllık maaşı 711 tümen 5300 dinar (0,53), er tüfekçinin yıllık maaşı ise 4-5 tümen idi. Büyük rütbeli tüfekçiler de bu kadar maaş alırlardı.³¹ Onların toplam sayısı Pyetro della Valle'ye göre 20.000, Tavernye'ye göre 40.000-50.000, E.Kempfer'e göre ise 12.000 idi.³² Cemelli Kareri ise tüfekçilerin toplam sayısının 50 bin olduğunu belirterek yazıyordu ki, onların birçoğu köylü nüfustan gelirler, silahları kılıç ve tüfekten ibarettir, her biri yılda 4, yahut 5 tümen maaş alır. Eyâlet hanlarının emri üzerine ayda bir askerî talim yaparlar; böylelikle de onlar silah kullanmada çok becerikli olmuşlar. Onların reisine tüfkçibaşı derler.³³

"Tezkiret el-müluk" ta "Gulamane serkare hasse-yi şerife"³⁴ adıyla gösterilen askerî alay ise devrin diğer kaynaklarında, bilimsel eserlerde "kullar" adıyla kaydedilmiştir. Şarden anlatıyor ki, onlara "kul" denildiğinde bu, diğer askerî alay savaşılarına oranla onların sarbestliğinin sınırlı olması anlamını belirtmez. Tersine I. Şah Abbas'ın bu seçkin alaya o kadar rağbeti vardı ki, onları kendisinin "sü-

²⁷ Hesên bey Rumlu, age., s. 259.

²⁸ Musevi T.M. Orta esr Azerbaycan tarihine dair Fars Dili senedler, (XVI-XVII. eserler), Baku, 1977, s. 80.

²⁹ Pyetro della Vale, age., s. 47.

³⁰ Pyetro della Vale, age., s. 344-345; Jan Batist Tavernye, age., s. 583.

³¹ Gös. yer.

³² Pyetro della Vale, age., s. 344; Jan Batist Tavernye, age., s. 583; Şarden, age., C.3, s. 1189-1193.

³³ Cemelli Kareri, age., s. 168.

³⁴ Mirze Semia, age., s. 7.

vari yeniçerileri” adlandırılıyordu.³⁵ Onlar süvari savaşçı idiler, silahları kılıç, mızrak ve ok-yay’dan ibaretti. Kimi gulamlara özel askerî hizmette tüfek kullanmayı da talim ederlerdi. Gulamlar askerlik eğitimine göre korçulardan o kadar da farklı değillerdi, ama sayıca bir kadar az idiler. Onlar şahın kontorlu altında talim görür ve Şahtan başkasına tabi değillerdi. Şah’ı koruyan gulamların arasında akrabalık bağları olmadığından onların birleşerek devlete karşı ayaklanmaları olanaksızdı.³⁶ Gulamları askerî hizmete ömürlük alırlardı ve onlar askerî hizmetten kaçınmazdılar.³⁷ Onlar kuzey ülkeleri, yani V. Minorsky’in belirttiği gibi Gürcistan, Kuzey Kafkasya ahalisi içinden ele geçmiş çocuklardan ibaretti; sünnet edilerek İslamı kabullendikten sonra özel kurala göre eğitim görürlerdi.³⁸ Onlar Safevî ülkesine getirilen çocuklar, yahut burada yaşayan hristiyan ailelerin çocukları arasından seçilirdi. Onların arasında erginlik yaşında olup maddi çıkara göre şahın askerî hizmetine gönüllü olarak giren ve İslamı kabul eden Gürcüler de vardı. F.Şümer anlatıyor ki, I. Şah Abbas köleleri tedarik edip yetiştirmek için bir kuruluş meydana getirdi. Bu, Yeniçeri Ocağı’nın daha küçük oranda bir benzeriydi. Bu Ocağın reisine kullarağası denilirdi.³⁹ Pyetro della Valle’ye göre 30.000 kul vardı; onlardan 15.000 kişi asker idi. Şarden sözü geçen kulların sayısını 10.000, E.Kempfer ise 15.000 – 18.000 arasında kaydetmiştir.⁴⁰

Tavernye günlüğünde I. Şah Abbas’ın askerî islahatlarına değinse de onun amacını, isteklerini aydınlatılabilmemiş, ama Şah’ın yeni kurduğu ve sayısı 44 bin olan düzenli alaylardan gulamlar ve tüfekçilerle ilgili bazı meseleleri açıklamıştır. Onun belirttiği gibi yeni ordu nev’i olan gulamların reisi gullarağası adını taşırdı. Bu gulamların hepsi Şah’ın altın karşılığında aldığı uşaklarıdır (hizmetçileridir). Onlar değişik kabile ve milliyetlerden çıkmışlar ve kuşaktan kuşağa gulam adlanırlar.Şah onların hizmetinden çok memnundur ve onlara güveni var. Onların çoğunluğu ise İslamiyeti kabul etmiş Gürcülerdir. Genelde gulamların mevcudu 18 bin kişiye ulaşır ve her biri 5 veya 8 tümen maaş alır, hepsi de süvaridir. Ne var ki, Tavernye’ye göre gulamlara oranla korçular zeki, yüksek fikir sahibi kişilerdi. Onlar maaşlarını boşuna harcayan gulamlardan farklı olarak para biriktirir, koyun ve keçi satın alıyorlardı. Tavernye onların bu tutumunu göçebelikten geldiklerine, sığır, koyun ve diğer hayvanlardan ibaret malvarlığının sahibi bulduklarına bağlar.⁴¹ Ancak gerçekte, önce de kaydedildiği gibi, korçular yerli halktan gelerek belirli bir vilâyette daimi ikametgâha sahib olmalarından, yerleşik ve yarı göçebe yaşam biçiminde yaşamalarından dolayı maaşlarını boşuna sarf etmiyorlardı. Seyyaha göre her iki alay ülkede üstün konuma sahiptir, devlet yönetim organlar-

³⁵ Şarden, age., c.3, s.1193; Sazmane edare-ye hükumete..., s.55.

³⁶ Engelbert Kempfer, age., s. 89.

³⁷ Pyetro della Vale, age., s. 345-346.

³⁸ Engelbert Kempfer, age., s. 89; Sazmane edare-ye hükumete..., s.55.

³⁹ Faruk Sümer, age., s. 148.

⁴⁰ Pyetro della Vale, age., s. 345-346; Şarden, age., c.3, s.1191; Engelbert Kempfer, age., s. 89.

⁴¹ Jan Baptist Tavernye, age., s. 573-575, 582-583.

da bu alaylardan yetişmiş yüksek mevki sahibi kişilere de tesadüf edilir. Ama gulamlar değişik halklardan geldiklerinden dolayı onların birlik olmaları olanaksızdır. Şah istediği zaman onları kendilerinin eliyle cezalandırabilir. Onlardan birine işaret etse, hemen kendisinin yükselmesi için dostunun kafasını vurur, yahut onu bir belaya uğratar. Gulamların silahları kılıç, ok-yaydır, bazılarının kolçağı, zırhı ve baltası da vardır. Onların bu ülkede barınacak bir yeri, yurdu olmadığundan onlar için mekanı ve yeri belirleyen yurtçuları da yoktu. Bu yüzden onlar rastladıkları elverişli bir yerde yerleşerek çadırlarını kururlardı.⁴² Tavernye II. Şah Abbas devrinde 18.000 gulamın ve 40.000-50.000 tüfekçinin var olmasından söz eder; bu rakamları düzenli ordu mevcudunun gerçek göstergesi olarak kabullenmek olmaz. Çünkü I. Şah Abbas uyguladığı askerî islahatlar sırasında kurulan ve gulam, tüfekçi, topçu adlarını taşıyan düzenli alayların birlikte toplam mevcudu 44.000'den fazla olmamıştır.⁴³

V.Minorsky şunları anlatmaktadır: Hasan Bey Rumlu, Şah Tahmasp gazilerinin 1552 yılında top ve tüfek kullandığını yazmış olmasına rağmen topçu İranda yaygın silah değildi.⁴⁴ Ebdî Bey Şirazi ise Kızılbaşlar ile Özbekler arasında 1528 yılında meydana gelmiş Damğan savaşında “yigit tüfekçilerden” söz eder.⁴⁵ Minadoi ise 1558 yılında yazıyordu ki, Safevîler bugüne dek top kullanmayı benimsememişler. Bu ise onların top imal etmeği bilmemelerinden, yahut malzeme kıtlığından ileri gelmezdi; daha çok böyle amansız silahı insanlara karşı kullanmayı rezillik saymalarıyla ilgiliydi.⁴⁶ Gerçekte bu bilgiyi bir tarih gerçeği olarak kabul etmek bir yanlışlık olurdu, çünkü 1603'te meydana gelen Belğ savaşına Şah Abbas 300 zerbzen (top) ve 1000 tüfekçi götürmüştü.⁴⁷ E.Kempfer'in yazdığına göre 1622 yılında Portekizliler'e karşı savaşta epeyce çok top ele geçirilmişti; bunlardan 10 adedi Bender Abbas'da, geriye kalanı ise diğer kalelerde yerleştirilmişti. 1637'de ise Holşteyn hükümdarı III. Fridrik'in şaha gönderdiği birkaç top ise Kazvin'de idi. Tophane'ye ait mühimmat ve diğer malzemeler Taberek Kale'sinde ayrı bir cephanelikte saklanılmakta idi.⁴⁸

Şarden'e göre önceleri topçu askerinin toplam sayısı 12.000'i bulmuş, 1638'de Bağdat'ın kaybindan sonra onların sayısı azaltılmış ve daha sonra II. Şah Abbas bu kolorduyu 1655 yılında onun topçubaşısı Hüseyinkulu Han öldüğünde ortadan kaldırmıştır.⁴⁹ Ama Safevîler hakimiyetinin son yıllarında topçu kolordusunun yetkileri, ihtimal ki, geri verilmiştir. Nitekim Sanson, Safevî devletinde XVII. yüzyılın 80'l'i yıllarında 4.000 kişiden oluşan topçu kıtasının varlığından söz eder ve onun verdiği bilgi topçu kolordusunun yeni baştan meydana getirildiğini doğru-

⁴² Aynı eser, s. 583.

⁴³ Петрушевский И.П., age., s.107-108.

⁴⁴ Sazmane edare-ye hükumete..., s. 55.

⁴⁵ Hace Zeynalabdin Eli Ebdî Bey Şirazi. Tekmilâtül-Ehbar. Farsçadan tercüme: Vagif Aslanov. Bakı, 1996, s.58.

⁴⁶ Sazmane edare-ye hükumete..., s.55.

⁴⁷ İsgender Bey Türkman, age., c.1, s. 427-428; Sazmane edare-ye hükumete..., s.55.

⁴⁸ Engelbert Kempfer, age., s. 90.

⁴⁹ Şarden, age., c.3, s.1197; Sazmane edare-ye hükumete..., s.55.

lar.⁵⁰ Şah Sultan Hüseyin'in Horasan'a açtığı askerî seferlerinde de topçu kıtasının adı ordunun bir bölümü olarak yeniden geçmektedir.⁵¹

Yukarıda anlatılan 2 ordu nevî'ne dahil olan 5 askerî birlikten başka Şarden'in eserinde iki küçük birliğin de adı kaydedilmiştir.⁵²

Şah'ın 200 sufi muhafızı Safevî Hanedanı ile özel ilişkide bulunurdu. Özlük muhafızı diyebileceğimiz bu sufi takımının Karargahı "Alakapı" denilen kale kapısında, Tohidhana yöresinde idi.⁵³ Sanson sufilerin XVII. yüzyılın 80'li yıllarında ululuk ve saygınlıklarını yitirdiklerini belirtirse de Şarden'den farklı olarak, 2000 sufinin sarayın giriş kapısı önünde nöbet beklediğini ve Eşikağasına tabi bulunduğunu yazmaktadır.⁵⁴

Şarden gösterdiği iki küçük askerî birliğin ikincisi hakkında 600 kişiden oluşan Cezair denilen nöbetçiler takımını 1654 yılında Şah Abbas Sani askerî hizmete kabul etmiş ve onlar şahın özel muhafızları, saray nöbetçileri olarak tüfekçibaşıya tabi idiler, demektedir.⁵⁵ "Tezkiret el-müluk"ta Cezair'in gulamlarla ilişkisine işaret edilmektedir; onlar sürekli olarak saray kapısında nöbet tutarlardı.⁵⁶ Sanson ise onların sayısının 4.000 olduğunu ve tüfekçibaşıya değil, opçubaşıya tabi olduklarını yazmaktadır.⁵⁷ Sarayı muhafaza için Devlet ve Şah ordusundan ayrılan asker takımının mevcudunu Safevî Şahları çoğaltmak, yahut azaltmak hakkına sahip olduklarından ve kimi zaman da bunu yerine getirdiklerinden devrin yazılı belgelerinde (eserlerinde) söz konusu asker takımının mevcudu hakkında farklı bilgiler verilmiştir. Sansona göre XVII. yüzyılın 80'li yıllarında sarayın muhafazası ile görevli olan birliğin mevcudu 14.000 idi.⁵⁸ Osmanlı Yeniçeri kuruluşuna benzer yeni düzenli askerî birliklerin meydana getirilmesi gerçekte devletin savaş gücünü attırmak amacından ileri gelmekteydi. Öte yandan, I. Şah Abbas yalnız Kızılbaşlar'ın devletteki nüfuzunu kısıtlamaya çalışmamış, o hem de gayritürk unsurların merkezkaç hareketlerine karşı da şiddetle mücadele vermişti. Bu mücadelede onun Türk unsurundan oluşan askerî güce dayandığı da bir gerçektir. Bu yüzden onun devrine ve ondan sonraki dönemde yine de Kızılbaş kabile reisleri Safevî devletinin başlıca dayanağı olarak kalmakta idi. Doğrudur I. Şah Abbas'dan sonra Safevî tahtına geçen hükümdarlar da saltanata karşı baş kaldırabilecek kuvvetler arasında yalnız korçulardan çekindiklerinden onların ayrıcalıklarını azaltmaya çalışmış, ama bu işi sona erdirememiş ve sonuçta önlemler almaktan kaçınmışlardı. Bu ise Kızılbaşların yine de Safevî devletinin yönetiminde eski askerî güçlerini koruyarak ayakta tutabildiklerini doğrulamaktadır. Hatta tüfekçi kolla-

⁵⁰ Sefername-ye Sanson, s. 48.

⁵¹ Sazmane edare-ye hükümete..., s.55.

⁵² Şarden, age., c.3, s.1195.

⁵³ Gös. yer.

⁵⁴ Sefername-ye Sanson, s.137-138.

⁵⁵ Şarden, age., c.3, s.1195.

⁵⁶ Sazmane edare-ye hükümete, s.57.

⁵⁷ Sefername-ye Sanson, s. 139.

⁵⁸ Gös. yer.

rının içinde de Kızılbaşlar az değildi. Nitekim I. Şah Abbas'ın saltanat devrinde, 1619 yılında Tebrizli Mehemmedtağı Bey bin kişilik Azerbaycanlı tüfekçi kolunun binbaşısı idi (Mehemmedtağı Bey Tebrizi minbaşı-ye tofengçi yan-i Azerbaycani).⁵⁹ Topçubaşılar da genellikle Tebrizlilerden gelirlerdi. Çünkü top üretimi alanında Tebrizli ustalar bu işi başlatmada önyak, yaratıcı ve becerikli zanaatçılar olmuşlar. Vilayetlerde de tüfekçi ve topçu kolları var idi. Nitekim Şah Abbas Derbend'i aldıktan sonra Horasanlılar, İraklılar ve diğer yerlerden olanlardan müteşekkil bir tüfekçi kolunu Menuçöhr Bey Cığatay'ın emrine vererek onu sehrin kalabeyi ve yolların muhafızı tayin etmişti. Rus devlet adamı ve diplomatı A.P.Volinski'nin günlüğünde 1718 yılında Şirvan'da ona refakat edenler arasında yer alan Şirvan komutanları – topçubaşıları ve yardımcıları hakkında bilgiler vardır. Ayrıca 1723'te Rus ordusu Derbend'i zaptettiğinde ganimet olarak 203 adet top da ele geçirmişti.⁶⁰

Pyetro della Valle'nin yazdığı gibi devrin icapları uyarınca Safevî ordusunun sayısı sık sık çoğalır yahut azalır. Seyyah kaydediyor ki I. Şah Abbas artık adamlara maaş vermekten hoşlanmazdı. Bundan başka önceki devirde çıkan savaşlarda Safevî ordusu çok kayıp vermişti. Bunlar da dahil orduda 70 000 – 80 000 savaşçı bulunurdu; bunun da sadece 40 000'ini sözün gerçek anlamında askerî hareketlerde kullanmak mümkündü. Bununla beraber Pyeto, şahdan maaş alan ordunun toplam mevcudunun 100000 olmasından söz açar; bunun da 30000'i hudut muhafızı olarak bölgeni hiçbir zaman terketmezdi. Geriye kalan 70000 kişiyle birlikte komutanların ailesi ve hizmet eratı da göz önünde bulundurulursa toplam ordu sayısı 200 000 – 300 000'e ulaşır.⁶¹

Şarden'e göre, I. Şah Abbas'ın vefatı esnasında sarayın muhafazasıyla görevli olan 10 000kişinin dışında ordunun mevcudu 120 000 idi; bunun da 50 000'i yeni meydana getirilmiş üç alayın mensubuydu. Sarayın muhafazasıyla görevlendirilmiş 10 000 kişi göz önünde tutulmadığında vilayet ordularının toplam sayısı 70 000'den fazla değildi.⁶²

Safevî ordusunun mevcudu hakkında Oruc Bey Bayat'ın günlüğündeki bilgiler ise XVI. yüzyılın son çeyreğine aittir. O, Safevî ordusunun esas kuvvetinin atlılardan meydana geldiğini, ordu mevcudunun bayrakların sayısına göre belirlendiğini, her bin kişilik asker birliğinin önünde birliğe özgü özel bayrağın dalgalandığını ve bütün bunların düzenlenmesinde Roma senturyası örnek alındığını söylemektedir. Ne var ki, yazarın bu anlatışında bir yanlışlık da vardır. Bindiği gibi, Romada 100 kişiden oluşan askerî birliğe senturyon denirdi. Türk ordusunda ise onlu sistem uygulandığı gelenekleşmişti. Bunu Türk medeniyetinin büyük uzmanı Bahaeddin Ögel şöyle tespit eder: “Onluk”, “yüzlük”, “binlik” ve

⁵⁹ İsgender Bey Türkman Munşi, age., c. 2, s. 936.

⁶⁰ Aliyev F.M. Missiya poslannika russkovo gosudarstvo A.P. Volinskovo v Azerbaydjane, Baku, 1979, s.34.

⁶¹ Pyetro della Vale, age., s. 352-353.

⁶² Şarden, age., C. 3, s. 1197.

“onbinlik” ordu ve halk düzeni eski bir Türk geleneğidir: Latinler'in, “Centenariya”, Almanların da “Hundertschaft” və s. dedikleri ordu düzeni Avrupa'ya ancak, Attila Hunları ile girmişti. Ortaasya'da ise, bu düzenin geçmişleri çok eskidir. Büyük Hun İmparatoru Mete'nin ordusu bile “yüzlük”, “binlik” ve “onbinlik” bir düzen üzerine kurulmuştu”.⁶³ Eski zamanlardan beri bin kişiden müteşekkil askerî birliğin önünde birliğe özgü bayrak taşınması Türk harp kuralı idi. Oruc Bey anlatır: “...Şah kolaylıkla 200 bin süvari toplayabilirdi ve bunu ben kendim görmüştüm. Katıldığım birçok askerî seferler sırasında 200 bayrak saymıştım”.⁶⁴ Bununla beraber kaydetmek gerekir ki, devrin birçok kaynaklarında verilen bilgiler Oruc Bey Bayat'ın ordu mevcudu hakkında kayıtları bir kadar abartmalı olduğunu teyit etmektedir.

Tavernye'nin ayrı ayrı askerî birlikler üzerine bilgilerini özetlerken XVII. yüzyılın 50-60'lı yıllarında ordunun mevcudu yaklaşık olarak 90.000-100.000⁶⁵ ve E.Kempfer'in bilgileri üzere hesaplamalara göre XVII. yüzyılın 80'li yıllarında 90.000⁶⁶ olmuştur. Oysa belirtmek gerekir ki, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Derbend'den İran körfezine ve Arap Irak'ından Afganistan'daki Hilmend ırmağına kadar geniş toprakları kapsayan Safevî imparatorluğunun askerî-stratejik önem taşıyan mıntıklarında yerleştirilmiş ordularının toplam sayısını Avrupalı yazarların kesinleştirilmesi olanaksızdı. Bundan dolayı onların Safevî mevcudu hakkında gösterdikleri rakamların yaklaşık bir sayı olarak anlaşılması gerekir. E. Kempfer'le aynı zamanda Safevî ülkesinde bulunan Sanson da Safevî devletinin askerî teşkilatıyla ilgilenmiş ve günlüğünde Safevî ordularının toplam sayısının 144.000 kişiden müteşekkil olduğunu belirtmektedir.⁶⁷

XVI.-XVII. yüzyılların kaynaklarında, özellikle Avrupa literatüründe Safevî ordusunun savaş taktiği, askerî müziği ve müzik aletleri hakkında da değerli bilgiler vardır. I. Şah İsmayıl'den sonra meydana gelen savaşlar sırasında karşı taraf ordusunun hareket istikametinde otlaklar, tarlalar yakılır, meskun yerlerde yiyecek, erzak ihtiyatı saklanır, yahut tahrip edilirdi. Safevî ordusu artık ilk dönemlerde olduğu gibi inancla, imanla dolu bir coşkuyla meydan savaşına girmir, süvari alaylar dağ bellerinde, geçitlerde saklanarak karşı taraf ordusunun hareketini gözetim altında tutar ve kesin galebeye emin olduğunda askerî harekate başlarlardı. E.Kempfer anlatır: “Savaş başladığında askerin hepsi birlikte Türkçe “yürü!”, “yürü!”, “yürü!” derler ki, bu dehşetverici naralardan hava titrer, sesler birbirine karışır ve sanki yerle gök birbirine kavuşur”. O, belirtir ki, askerî müzik aletlerinden İngiliz trompetine benzeyen uzun ve kısa, yani çeşitli borular üstünlük teşkil eder. Aslında değişik boyutlu bu borular kernay (garaney) ve zurna (zorney) idi:

⁶³ Ögel Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Genişletilmiş Üçüncü Baskı, İstanbul, 1988, s.663.

⁶⁴ *Kniga Orudj-beka Bayata don-Juana Persidskovo. Pervod s anqliyskovo, vvedeniye i kommentarii d.i.n. Oktoya Efendiyeva, k.i.n. Akifa Farzaliyeva. Baku, 1988, s.34-35.*

⁶⁵ Jan Batist Tavernye age., s.581-583.

⁶⁶ Engelbert Kempfer, age., s.91.

⁶⁷ *Sefername-ye Sanson, s. 137-143.*

Engelbert Kempfer askerî musiki aletlerinden değişik ölçülü davul ve nakkereler, ziller gibi vurma çalgılarını, onların ses özelliklerini, çalış kurallarını da anlatmaktadır.⁶⁸

SONUÇ

Azerbaycan Safevî devletinin ordusu I. Şah Abbas'ın yaptığı askerî islahatlar ve meydana getirdiği yeni askerî birlikler sonucunda iyileşerek sağlamlaştı. Ama I. Şah Abbas'tan sonra, yani onun halefleri devrinde ordu giderek zaafa uğradı ve Şarden'in belirttiği gibi devletin finanse ettiği ordunun mevcudu da azaldı. II. Şah Abbas, ordu yapısının bozulduğunu ve ordunun sayıca azaldığını anladığında ordu mevcudunu, askerî eğitim durumunu saptamak için askerî geçit töreni düzenlemek hakkında 1666 yılında ferman çıkarttı. Bu ferman üzerine düzenlenen geçit töreninde ordunun hazır mevcudunun abartılmış gösterildiği ve bir takım kusurlar, yetersizlikler açığa çıktı. Şah, ordu reislerine bu kusurları, yetersizlikleri kısa bir süre içinde ortadan kaldırmayı emretti. Ancak ordu reisleri şah'ın buyruklarını yerine getirmediler. Bunun sonucunda, Şah Süleyman devrinde ordunun daha da zayıflamasıyla, ülke içinde askerî muhafaza hizmetinin, asayişin korunmasının aksamasıyla ilgili olarak hırsızlık, soygunçuluk, katil ve sonuçta yaygın hoşnutsuzluklar baş gösterdi. Ordu kadrosu içinde de askerî hizmete ilgisizlik vardı. Birçok askerî birliklerin maaşını reisler ancak savaş sırasında verirlerdi.

Öte yandan ise Şarden'in yazdığı gibi hizmet karşılığında askere ayrılan maaşın verilmesiyle ayrı ayrı muntikalar görevlendirildiğinden dolayı asker muntika kelenterine bir kadar "hediye" vermeden maaşını alamazdı. Bunlar ise hoşnutsuzluklara, askerî hizmete ilginin azalmasına, sonuçta ordunun aksamasına yol açıyordu. Burada bir hususu da kaydetmek gerekir ki, devlet ve şah tarafından askere maaşla beraber ancak silah ve cephane verilirdi. Oysa, yıllık maaşı 400 livr olan bir süvari bir tek giyecek için bunun iki katı kadar para harcamak zorunda idi.⁶⁹

⁶⁸ Engelbert Kempfer, age., s. 94-95.

⁶⁹ Şarden, a. g. e., c. 3., s. 1197-1198, 2000.

